సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టు

సుప్రీంకోర్టు కళ్లకు 'అభివృద్ధి' గంతలు

కె. బాలగోపాల్

మానవహక్కుల కార్యకర్త,

హైదరాబాద్

నర్మదా బచావ్ ఆందోళన్ (ఎన్‌బిఏ) కేసులో సుప్రీంకోర్టు ఇచ్చిన తీర్పు వల్ల ఆ కేసులోని బాధితులకు జరిగిన అన్యాయం ఒకెత్తయితే, ప్రభుత్వ 'అభివృద్ధి' పథకాలపైన న్యాయవ్యవస్థకు ఉండే పర్యవేక్షణ అధికారాన్ని చాలా సంకుచితంగా వ్యాఖ్యానించడం ద్వారా ఆ వ్యవస్థ ప్రజలకు ఇవ్వగల రక్షణను బాగా కుదించి వేయడం మరొక ఎత్తు. ఇదే వరవడిని సుప్రీంకోర్టు కొనసాగించే టట్టయితే సగటు రాజకీయనాయకుల పట్ల ప్రజలకేమాత్రం గౌరవం ఉందో అంతకంటే ఎక్కువ కోర్టులపట్ల ఉండబోదు. ఉండవలసిన అవసరమూ లేదు.

ఆ కేసుకు సంబంధించిన వివరాలివి.

నర్మదా నది దేశ పడమటి తీరంలో ప్రవహించే నదులన్నిటిలోనికీ పెద్దది. మధ్య భారతంలోని ఎత్తయిన కొండలలో పుట్టి ఎక్కువ భాగం మధ్యప్రదేశ్‌లోనూ, కొంత ఆ రాష్ట్రానికీ మహరాష్ట్రకూ ఉన్న సరిహద్దు మీదుగానూ, కొంత మహరాష్ట్రకూ గుజరాత్‌కూ ఉన్న సరిహద్దు మీదగానూ, కొంత గుజరాత్ రాష్ట్ర మైదానప్రాంతంలోనూ ప్రవహించి భరూచ్ నగరం సమీపంలో అరేబియన్ సముద్రంలో కలుస్తుంది.

దాదాపు 96శాతం వృధాగా సముద్రంలోకి పోతున్న ఈ నదినీటిని సాగుకోసం వినియోగించు కోవడం వ్యవసాయఅభివృద్ధికి చాలా ఉపయోగపడుతుందన్న ఆలోచన స్వాతంత్రం వచ్చిన తొలి రోజులలోనే ప్రభుత్వాలకు వచ్చింది. అయితే వేరే ఏ నది విషయంలోనూ జరగనిదీ, నర్మద విషయంలో మొదటి నుండి జరుగుతున్నదీ ఏమిటంటే మొత్తంగా నదిపై భాగం నుండి కింది భాగం

వరకు అనేక ప్రాజెక్టుల రూపకల్పనకు ఒకేసారి ముసాయిదాలు తయారు చేయడం. ఉదాహరణకు ప్రస్తుతం ప్రతిపాదనలో ఉన్నది 30 పెద్ద డ్యాంలు, 135 మధ్యతరహా డ్యాంలు, 3000 చిన్నతరహావి. ఇందులో ఎక్కువభాగం మధ్యప్రదేశ్‌లోనూ కొన్ని గుజరాత్‌లోనూ కట్టాలని ప్రతిపాదన. కోర్టుకెక్కిన సర్దార్‌సరోవర్ ఈ 30 పెద్ద డ్యాంలలో అన్నిటికన్నా దిగువన ఉంటుంది. అదొక్కటి గుజరాత్‌లో ఉంటుంది. మిగిలిన 29 పెద్ద డ్యాంలూ దానికి ఎగువన మధ్యప్రదేశ్‌లో కడతారు.

కాబట్టి సర్దార్ సరోవర్ గురించి సుప్రీంకోర్టు వ్యక్తపరచిన అభిప్రాయాలు ఇంకా రాబోయే 29 పెద్ద ప్రాజెక్ట్‌లకూ వర్తిస్తాయి. అయితే ఈ అభిప్రాయం వ్యక్తం చేసే క్రమంలో సుప్రీంకోర్టు చాలా సూత్రీకరణలు చేసింది కాబట్టి అవి నర్మదా నది మీద మన పాలకులు తలపెట్టిన ఈ భారీ ప్రణాళికను దాటి అన్ని అభివృద్ధి పథకాలకూ వర్తిస్తాయి. ఈ అభిప్రాయాల సారాంశాన్ని రెండు వాక్యాలలో చెప్పుకోవచ్చు. ప్రభుత్వం మీద కోర్టులకు అపనమ్మకం ఉండవలసిన అవసరం లేదు. ఆధారాలు చూపించినా ఉండనవసరం లేదు. అన్యాయం జరగకుండా చూడడానికి తగు జాగ్రత్తలు రూపొందించినట్టు ప్రభుత్వం చూపిస్తే చాలు, కోర్టులింక జోక్యం చేసుకోనక్కరలేదు. ఆ జాగ్రత్తలు పని చేస్తాయని కోర్టులు విశ్వసిస్తాయి.

నర్మదానీటిని వృథా పోనీయకుండా వాడుకోవాలన్న సంకల్పం మూడు రాష్ట్రాలలోనూ తొలి నుండి ఉన్నప్పటికీ ఒకరి ప్రయత్నం పట్ల మరొకరికి సందేహాలు ఉన్నాయి. మధ్యప్రదేశ్, మహరాష్ట్రలు చేపట్టజూస్తున్న ప్రాజెక్టులు తాను చేపట్ట తలపెట్టిన ప్రాజెక్టుకు నీళ్లు లేకుండా చేస్తాయని గుజరాత్ ప్రభుత్వం లేవదీసిన వివాదం ఫలితంగా నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్‌ను కేంద్రప్రభుత్వం 1968లో ఏర్పాటు చేసింది. ట్రిబ్యునల్ తన తీర్పు 1978లో ఇచ్చింది. ఆ తీర్పును మించి ఇప్పుడు చెప్పేది ఏమీ లేదనీ అందులో లేని హక్కులడిగితే ఇచ్చేది లేదనీ ఇప్పుడు సుప్రీంకోర్టు అంటున్నది. సుప్రీంకోర్టు ఈ కేసులో చేసిన అన్ని సూత్రీకరణలలోనికీ హాస్యాస్పదమైనది ఇది. దేశంలోని అన్ని కోర్టులపైన, అన్ని ట్రిబ్యునల్స్‌పైన పర్యవేక్షక అధికారం రాజ్యాంగమే ఆర్టికల్ 136లో సుప్రీంకోర్టుకు ఇచ్చింది. అటువంటప్పుడు 'నర్మదా ట్రిబ్యునల్ అవార్డులో లేనిదేదీ మమ్మల్ని అడగొద్దు. దానికి అందరూ (సుప్రీంకోర్టుతో సహా) కట్టుబడి ఉండాలి' అనడంలో అర్థం లేదు.

నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్ అవార్డును అనుసరించి 1978లోనే గుజరాత్ ప్రభుత్వం సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టు నిర్మాణానికి పూనుకుంది. మొదట్లో ఈ ప్రాజెక్టు వలన 7000 కుటుంబాలు నిర్వాసితులవుతారని అంచనా వేశారు. ప్రాజెక్టు నిర్మించే ప్రయత్నం 1978లోనే మొదలయినప్పటికీ ముంపుకు గురయ్యే ప్రాంతం దట్టమైన అడవి కావడం వల్ల పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి కేంద్రప్రభుత్వం నుండి 1987 దాకా గుజరాత్‌కు లభించలేదు.

ఆ నేపథ్యంలో 1986లో నర్మదా బచావ్ ఆందోళన్ (ఎన్‌బిఏ) ఏర్పడింది. పునరావాసం నుండి పర్యావరణం దాకా అనేక విషయాలలో వారు అభ్యంతరాలు లేవదీసి ప్రాజెక్టును పునఃపరిశీలించాలని కోరారు. గుజరాత్ ప్రభుత్వం అప్పటికే (1985లో) ఈ ప్రాజెక్టుకు ప్రపంచబ్యాంకు సహాయం మంజూరు చేయించుకుంది. అయితే ప్రాజెక్ట్ గురించి గుజరాత్ ప్రభుత్వం చెప్పినదేదీ విశ్వసనీయం కాదని ఎన్‌బిఏ ఆందోళన చేయడం వల్లనే కాబోలు ప్రపంచబ్యాంకు ప్రాజెక్టును తిరిగి పరిశీలించి నివేదిక సమర్పించమని మోర్స్‌కమిటీ అనే స్వతంత్ర కమిటీని నియమించింది. పునరావాసం, పర్యావరణాలకు సంబంధించిన అంశాలపైన ఈ కమిటీ దృష్టి కేంద్రీకరించి 10 నెలల పాటు ఒక్క సర్దార్ సరోవర్‌నే కాక మొత్తంగా గుజరాత్ రాష్ట్రం నర్మదా నదిపైన తలపెట్టిన అన్ని ప్రాజెక్టులనూ

అధ్యయనం చేసింది. ప్రపంచబ్యాంకు నుండి గుజరాత్ ప్రభుత్వం దాకా అందరి దగ్గరున్న పత్రాలూ మోర్స్ కమిటీ చూడగలిగింది. ఈ విషయంలో నిపుణులైన చాలా మంది దేశవిదేశాలకు చెందిన వైజ్ఞానికులు ఆ కమిటీకి సహాయం చేశారు.

మోర్స్ కమిటీ చెప్పిందేమిటి? కోర్టు అనిందేమిటి?

1992 జూన్ నెలలో మోర్స్ కమిటీ తన నివేదికను ప్రపంచబ్యాంకుకు సమర్పించింది. 'ఈ ప్రాజెక్టులకు ప్రాతిపదిక అయిన అతి ముఖ్యమైన అభిప్రాయాలిప్పుడు ప్రశ్నార్థకంగా కనిపిస్తున్నాయి. అందులో కొన్ని పూర్తిగా నిరాధారమైనవి. పర్యవసానాల గురించి సమగ్రమైన అవగాహన లేకుండా, సాంఘిక దుష్పరిణామాల కంటే, పర్యావరణ సంబంధమైన దుష్ఫలితాల కంటే ప్రాజెక్టు ఇచ్చే సత్ఫలితాలే ఎక్కువన్న నిర్ధారణకు వచ్చేశారు. ఆ కారణంగా సత్ఫలితాలనెక్కువ చేసి చూపించడం, సాంఘిక దుష్పరిణామాలనూ పర్యావరణ సంబంధమైన దుష్పరిణామాలనూ తక్కువ చేసి చూపించడం జరుగుతున్నది'.

'ఈ ప్రాజెక్టులు లోపభూయిష్టమైనవని మేము భావిస్తున్నాం. వీటి వల్ల నిర్వాసితులు కాబోయే వారందరి పునరావాసం ప్రస్తుత పరిస్థితులలో అసాధ్యమని నమ్ముతున్నాం. ఈ ప్రాజెక్టులు పర్యావరణంపైన వేయగల ప్రభావాన్ని సరిగ్గా లెక్కలోకి తీసుకోలేదని, వాటికి తగిన రీతిలో జవాబు చెప్పలేదనీ అనుకుంటున్నాం'

'సర్దార్ సరోవర్ చరిత్ర పర్యావరణ సంబంధమైన విషయాలను నిర్లక్ష్యం చేసిన చరిత్రే. ప్రాజెక్టు ప్రభావాన్ని గురించి సమగ్రమైన ప్రకటన లేదు. పర్యావరణ సంబంధమైన సమస్యల స్వభావం, వాటి పరిమాణం అంచనాకు అందడం లేదు.'

'మానవ అవసరాల కంటే, పర్యావరణ ప్రయోజనాల కంటే ఆర్థిక ఒత్తిడులూ సాంకేతిక నియమాలూ ప్రధామయ్యాయనేది స్పష్టమే. సాంఘిక, పర్యావరణ సంబంధమైన విషయాలను తృణీకరించిన తీరు ఈ రోజు సమర్థనీయంగా కనిపించదు'.

ఇవీ, మోర్స్ కమిటీ నర్మదా ప్రాజెక్టుల గురించి వ్యక్తం చేసిన స్పష్టమైన అభిప్రాయాలు. ఎన్‌బిఎ 1994లో సుప్రీంకోర్టులో కేసు వేసినప్పుడు ఈ రిపోర్టును కూడా కోర్టు ముందుంచింది. అయితే చివరికి తీర్పు ఇచ్చేటప్పుడు సుప్రీంకోర్టు మోర్స్ రిపోర్టు గురించి ఏమనిందంటే 'దీనిని గుజరాత్ ప్రభుత్వమూ తిరస్కరించింది, ప్రపంచబ్యాంకు కూడా తిరస్కరించింది' కాబట్టి కోర్టు పట్టించుకోనక్కరలేదని. ప్రభుత్వం అభిప్రాయాలను (ప్రపంచబ్యాంకు అభిప్రాయాలనూ!) ప్రామాణికంగా తీసుకునేటట్టయితే ఇంక దేశంలో కోర్టులెందుకు?

1986లో ఎన్‌బిఏ ఏర్పడిన నాటి నుండి సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టు గురించి ప్రశ్నలు లేవదీస్తూ అనేక రూపాలలో ఆందోళన చేసింది. మోర్స్ కమిటీతో పూర్తిగా సహకరించింది. ఆ నివేదికను ప్రపంచబ్యాంకు, మన పాలకులూ కూడా తిరస్కరించడం, డ్యాం నిర్మాణం కొనసాగించడం చూసి ప్రాజెక్టును పునఃపరిశీలించాలన్న ఒత్తిడి గుజరాత్ ప్రభుత్వం పైన పెంచింది. 1993లో గుజరాత్ ప్రభుత్వం ఎన్‌బిఏ అభ్యంతరాలను పరిశీలించి తనకు నివేదిక సమర్పించమని ఒక అయిదుగురు సభ్యుల కమిటీని వేసింది.

ఈ క్రమంలోనే ఎన్‌బిఏ సుప్రీంకోర్టులో 1994లో ప్రజాప్రయోజనాల కేసు వేసింది. సుప్రీంకోర్టు సర్దార్ సరోర్ ప్రాజెక్టు నిర్మాణంపైన స్టే ఇచ్చింది. ఆ తరువాత కేసును తీరికగా విని

చివరికి 2000 సంవత్సరం అక్టోబర్ 18వ తేదీన పిటిషనర్‌ను కించపరిచే వ్యాఖ్యలు చేస్తూ కేసు కొట్టేసింది.

'ఈ పిటిషనర్ డ్యాంలను వ్యతిరేకించే సంస్థ.... 1986లోనే, పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి ఈ ప్రాజెక్టుకు లభించకముందే, ఈ సంస్థ ఉనికిలోకి వచ్చింది. అప్పటి నుండి డ్యాంను వ్యతిరేకించడానికి రకరకాల మార్గాలు అనుసరించింది. వీరి ఒత్తిడి ఫలితంగానే అయిదుగురు సభ్యుల కమిషన్‌ను ఏర్పాటు చేయడం జరిగింది. అయినప్పటికీ పునరావాసం పూర్తయ్యేదాకా డ్యాం నిర్మాణాన్ని ఆపాలన్న కాంక్ష తీరలేదు కాబట్టి కోర్టుకొచ్చారు'.

ఇంత చులకనగా కాకుండా వేరొకరకంగా వ్యాఖ్యానించుకుంటే ఇదే విషయాన్ని ఇంకొక రీతిగా చెప్పుకోవచ్చు. సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టు వల్ల ప్రయోజనం కన్నా నష్టమే ఎక్కువని గ్రహించిన ఎన్‌బిఏ మొదట బహిరంగ విమర్శ ద్వారా, ఆందోళన ద్వారా గుజరాత్ ప్రభుత్వం నిర్ణయాన్ని, ప్రపంచ బ్యాంకు మద్దతును ప్రభావితం చేయాలని ప్రయత్నం చేసింది. ప్రపంచబ్యాంకు మోర్స్ కమిటీని నియమించగా, ఎన్‌బిఏ ఆ కమిటీతో పూర్తిగా సహకరించింది. ఆ కమిటీ ఎన్‌బిఏతో అంగీకరించినా ప్రపంచబ్యాంకు, గుజరాత్ ప్రభుత్వమూ ఆ నిపుణుల నివేదికను తిరస్కరించాయి. అయినప్పటికీ ఎన్‌బిఏ తన ఆందోళనను కొనసాగించి గుజరాత్ రాష్ట్రప్రభుత్వం పునఃపరిశీలన కోసం అయిదుగురు సభ్యుల కమిటీని నియమించేటట్లు ఒత్తిడి పెట్టగలిగింది. ఒక పక్క ఆ కమిటీని నియమించిన ప్రభుత్వం డ్యాం నిర్మాణాన్ని కొనసాగించేసరికి ఇంక విధిలేక ఎన్‌బిఏ 1994లో కోర్టుకొచ్చింది.

మామూలుగానయితే ఇదే సరైన పద్ధతి అని న్యాయమూర్తులు మెచ్చుకుంటారు. 'ప్రత్యామ్నాయ ప్రయత్నాలన్నీ చేయకుండా నేరుగా కోర్టుకెందుకువచ్చారు?' అని ప్రభుత్వం ఒక నిర్ణయం తీసుకోగానే కోర్టుకెక్కినవారిని మందలిస్తుంటారు. కానీ ఆ పని చేసిన ఎన్‌బిఏను 'అట్లా ఆపుదామని చూశావు, ఇట్లా ఆపుదామని చూశావు, ఏదీ సాధ్యం కాకపోయేసరికి ఆఖరి ఎత్తుగడగా కోర్టుకు వచ్చావా?' అని అడుగుతున్నది సుప్రీంకోర్టు. మరైతే ప్రజలు ఏం చేయాలి? వెంటనే రాకూడదు, ఆలస్యంగా రాకూడదు అంటే అసలే కోర్టుకు రావద్దనే కదా అర్థం?

సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టుకు కేంద్ర ప్రభుత్వం 1987లోనే పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి ఇచ్చేసిందనీ, ఆ తరువాత గుజరాత్ ప్రభుత్వం డ్యాం నిర్మాణం చేపట్టడం సక్రమమేననీ అటువంటప్పుడు 1994లో ఎన్‌బిఏ కోర్టుకొచ్చి ప్రాజెక్టును ఆపమనడం బాధ్యతారహితమైన ఆలస్యమనీ, అందువల్ల పర్యావరణ సంబంధమైన అభ్యంతరాలేవయితే ఎన్‌బిఏ లేవదీసిందో వాటికి జవాబు చెప్పనవసరం లేదనీ సుప్రీంకోర్టు అనింది. లక్షలాది మంది జీవితాలకు సంబంధించిన విషయంలో ఏడేళ్ల ఆలస్యం క్షమించరానిదేం కాదని దీనికి జవాబు చెప్పవచ్చు. ఆ ఏడేళ్లూ ఇతర రూపాలలో ఎన్‌బిఏ గుజరాత్ ప్రభుత్వంతో సంవాదం పెట్టుకుంటూనే ఉంది. కాబట్టి ఆ ఆలస్యంలో ఎన్‌బిఏ నిర్లక్షమేమీ లేదని చెప్పవచ్చు. అయితే జస్టిస్ భరూచా ఇంకా కచ్చితమైన జవాబు చెప్పారు. ఈయన చీఫ్ జస్టిస్ ఆనంద్‌తోనూ జస్టిస్ కిర్పాల్‌తోనూ విభేదించి ఎన్‌బిఏతో చాలావరకు ఏకీభవిస్తూ 'అసమ్మతి తీర్పు' ఇచ్చాడు. ఆయన ఏమంటాడంటే 1987లో కేంద్రం ఇచ్చిన పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి సక్రమంగా ఇచ్చినది కాదు కాబట్టి దానిని ఆధారం చేసుకుని గుజరాత్ ప్రభుత్వం చేపట్టిన ప్రాజెక్టు నిర్మాణం కూడా సక్రమం కాదు. అందువల్ల ఏడేళ్ల తరువాత దానిని ఆపమని కోర్టుకు రావడంలో తప్పేమీ లేదన్నాడు.

పర్యావరణ అనుమతి ఇచ్చిన విధంబెట్టిదన...

పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి కేంద్రప్రభుత్వం ఇచ్చిన క్రమాన్ని తెలుసుకుంటే భరూచా గారి అభిప్రాయం ఎంత న్యాయమైనదో అర్థమవుతుంది. అంతకంటే ముందు 'పర్యావరణ సంబంధమైన అభ్యంతరాలు' అంటే ఏమిటో వివరించడం అవసరం. ఏవో అరుదయిన వృక్షజాతులో జంతుజాతులో అదృశ్యమయిపోతాయనో, ఇక్ష్వాకుల నాటి గుళ్లు మునిగిపోతాయనో గొడవ చేసి మనుషులకు మంచినీళ్లు లేకుండా చేస్తారని పర్యావరణ ఉద్యమకారులపైన ఇతరత్రా ప్రజానుకూలభావాలు కలవారికి కూడా కొంచెం అనుమానం ఉండడం కద్దు. ఆ రకంగా ఆలోచించే పర్యావరణ ఉద్యమకారులు లేకపోలేదుగానీ నిజమైన అర్థంలో పర్యావరణ సమస్యలు ప్రజల సమస్యలే. ఒక ప్రాజెక్టు ఫలితంగా చుట్టూ ఉన్న నేల, నీరు, గాలి, జీవరాశులు దెబ్బతింటే వాటి మీద ఆధారపడి జీవించే ప్రజల జీవనం, ఆరోగ్యం దెబ్బతింటాయి. జీవరాశులకు జరిగే నష్టం (అరుదయిన జీవజాతులు అదృశ్యమయిపోవడం, వగైరా) కూడా నష్టమేగానీ పర్యావరణ సమస్య అంటే అది మాత్రమే కాదు.

సర్దార్ సరోవర్‌కు సంబంధించిన పర్యావరణ సమస్యలు చాలానే ఉన్నాయి. నర్మదా నదిపైన మూడు రాష్ట్రాలూ తలపెట్టిన ప్రాజెక్టులన్నీ కట్టినట్టయితే వాటిలో ఆఖరిదైన సర్దార్ సరోవర్‌కు దిగువ నర్మదలో వరద బాగా తగ్గిపోతుంది. నదీముఖం దగ్గర హిల్సా అనే చేప ప్రస్తుతం బాగా దొరుకుతుంది. ఆ చేపను వేటాడి బతుకుతెరువు సంపాదించుకుంటున్న జాలర్ల కుటుంబాలు గుజరాత్ ప్రభుత్వం అంచనా ప్రకారమే 4644 ఉన్నాయి. (10వేల కుటుంబాలని ఎన్‌బిఏ అంచనా) వీరి బతుకుతెరువు రాబోయే రోజులలో తీవ్రంగా దెబ్బతింటుంది. అంతేకాదు, నదీముఖం దగ్గర ప్రవాహం తగ్గిపోయినట్టయితే ప్రవాహానికి ఎదురుగా సముద్రపునీరు నదిముఖంలోకి ప్రవేశిస్తుంది. ఒడ్డున ఉన్న గ్రామాలకు తాగునీటి సమస్య ఏర్పడుతుంది. భరూచ్ పట్టణంతో సహా మొత్తం 210 గ్రామాలు ఈ సమస్యను ఎదుర్కొంటాయని మోర్స్ కమిటీ అంచనా వేసింది.

అందువల్ల ఈ 'పర్యావరణ' సమస్య వేల కుటుంబాల సమస్య అని అర్థం అవుతుంది. అయితే దీనికి సుప్రీంకోర్టు ఏమంటుందంటే ఈ నష్టం అంచనా వేసింది మోర్స్ కమిటీ. ఆ కమిటీ నివేదికను ప్రపంచబ్యాంకు తిరస్కరించింది, గుజరాత్ రాష్ట్రప్రభుత్వమూ తిరస్కరించింది. కాబట్టి దాని మీద ఆధారపడడానికి వీలు లేదు. రెండు, ఈ నష్టం ఇంక 30 ఏళ్లకుగానీ జరగదు. నర్మదా నదిపైన మూడు రాష్ట్రాలూ తలపెట్టిన అన్ని డ్యాంలూ కట్టిన తరువాతగానీ ఆ నష్టం జరగదు. 'అది కనుచూపుమేరలో జరగబోయే విషయం కాదు కాబట్టి పిటిషనర్ ఆందోళన నిరాధారమైనది' అని సుప్రీంకోర్టు అనింది.

దీనిని వ్యాఖ్యానించకుండా ఉంటేనే మర్యాదగా ఉంటుందేమో.

రిజర్వాయర్‌లో అడవి చాలా మునుగుతుంది. అటవీ భూభాగం తరిగిపోవడం వాతావరణానికి చాలా నష్టకరం కాబట్టి- వర్షాభావం రూపంలోనూ మితిమీరిన ఉష్ణోగ్రతరూపంలోనూ కరువు రూపంలోనూ అది మనుషుల జీవితాల పైన తీవ్ర దుష్ప్రభావం వేస్తుంది కాబట్టి- ఏ మేరకు అడవి మునుగుతుందో ఆ మేరకు కొత్తగా అడవి పెంచాలన్న నియమం పర్యావరణ సంబంధమయిన అనుమతికి ఒక తప్పనిసరి షరతు. గుజరాత్ ప్రభుత్వం ఆ షరతును అమలు చేస్తున్నట్టు చెప్పిందిగానీ కొత్తగా అడవులు పెంచుతున్న భూములు సారహీనమైనవి కాబట్టి అది షరతును అమలు చేసినట్టు కాదని ఎన్‌బిఏ వాదించింది. దానికి సుప్రీంకోర్టు ఏమంటుందంటే 'కొత్తగా అడవులు పెంచుతున్నది సారహీనమైన నేలలో అయినంత మాత్రాన ఆ అడవులు ఏపుగా ఉండవని భావించవలసిన అవసరమేమీ లేదు'. బండనేలలో చవుడు నేలలో కూడా వనాలూ తోటలూ ఏపుగా పెరుగుతాయనే

కొత్త జీవశాస్త్రానికి ఈ తీర్పు నాందిగా భావించాలేమో.

ప్రతీ రిజర్వాయర్‌కూ ఒక 'కాచ్‌మెంట్' ఉంటుంది. అది వర్షపునీటిని ఆ రిజర్వాయర్‌లోకి చేరవేసే పరిసరప్రాంతం. అక్కడ కురిసిన వాననీళ్లు రిజర్వాయర్లోకి ప్రవహించేక్రమంలో అక్కడ నేల మీద ఉన్న మట్టి కూడా రిజర్వాయర్‌లోకి చేరి రిజర్వాయర్‌లో గర్భంలోని నేలమట్టం పెరుగుతుంది. దీనినే పూడిక అంటాం. ప్రాజెక్టులకు సంబంధించిన ముఖ్యమైన పర్యావరణ సమస్యలలో ఇదొకటి. ఈ పూడిక ఫలితంగా రిజర్వాయర్ నిలవ ఉంచాలని ఆశించినంత నీరు నిలవ ఉండదు. అందువల్ల రిజర్వాయర్ అందియ్యాలని ఆశించినంతగా సాగునీరు అందియ్యదు. రెండు లక్షల ఎకరాల ఆయకట్టు పూడిక ఫలితంగా ఆ నాలుగయిదేళ్లలో ఒక లక్ష ఎకరాలకు పడిపోతే మిగిలిన సగం ఆయకట్టు రైతులకు నోటికాడికొచ్చిన కూడు గుంజుకున్నట్టవుతుంది. అందువల్ల ఈ 'పర్యావరణ' సమస్య తీవ్రమైన మానవసమస్యే. దీనిని పూర్తిగా నివారించడం సాధ్యంకాదుగానీ కాచ్‌మెంట్‌లోని మట్టి సులభంగా కొట్టుకొని పోకుండా ఉండడానికి తగిన చర్యలు తీసుకుంటే బాగా తగ్గించవచ్చు. పెద్ద ఎత్తున కాచ్‌మెంట్‌లో మొక్కలు పెంచడం ఈ చర్యలలో ఒకటి.

రిజర్వాయర్ పూడిక ప్రాజెక్టు ఒక చివర ఉండే సమస్యకాగా, పొలాలలోకి ప్రవహించే ప్రాజెక్టు నీళ్లు బయటికి వెళ్లిపోయే వ్యవస్థ సరిగ్గా ఏర్పడక పోతే వచ్చే మురుగునీటి సమస్య ఇంకొక చివర ఉండే పర్యావరణ సమస్య. సమర్థమైన డ్రైనేజ్ వ్యవస్థను ప్రాజెక్టులో భాగంగా రూపొందించకపోతే ఈ సమస్య తీవ్రపరిణామాలకు దారితీస్తుంది.

పంటకాలవలు ప్రవహించే ప్రాంతంలో భూగర్భజలాలు ఉప్పునీటిగా మారడం (లవణీకరణ-సెలైనేజేషన్) మరొక ముఖ్యమైన పర్యావరణ సమస్య. ఇది ఆ ప్రాంత నివాసులకొక ముఖ్యమైన సమస్య అని వివరించి చెప్పనవసరం లేదు.

మనుషుల జీవితంపైన, జీవనం పైన ప్రత్యక్ష ప్రభావం వేసే ఈ పర్యావరణ సమస్యలేకాక, వేరేసమస్యలు కూడా ఉన్నాయి. వేరే ఎక్కడా లేని వృక్షజాతులు, అరుదైన జంతుజాతులు, హరప్పా నాగరికతకు చెందిన అవశేషాలు, ఆదివాసీ పుణ్యస్థలాలు, దేవాలయాలు అనేకం ఈ ముంపు ప్రాంతంలో ఉన్నాయి. పర్యావరణ విధ్వంసమంటే వీటి విధ్వంసం మాత్రమే కాదుగానీ వీటి ప్రాముఖ్యతను తృణీకరించడం కూడా భావ్యం కాదు.

పర్యావరణ సమస్యలంటే ఏమిటో వాటి అర్థమేమిటో చూసిన తరువాత 1987లో ఈ ప్రాజెక్టుకు కేంద్రప్రభుత్వం ఇచ్చిన పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి చెల్లదని జస్టిస్ భరూచా తన 'అసమ్మతి తీర్పు'లో ఎందుకన్నారో చూద్దాం.

1985కు ముందే పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి లభించివుంటే ఏమయ్యేదోగానీ అది జరగలేదు. 1985 జనవరిలో కేంద్రప్రభుత్వ పర్యావరణం, అటవీ మంత్రిత్వశాఖ పర్యావరణ అనుమతికి సంబంధించి గైడ్‌లైన్స్ జారీ చేసింది. ఆ తరువాత ఆ మార్గదర్శక సూత్రాలకు లోబడి మాత్రమే పర్యావరణ అనుమతిని ఇయ్యవలసి ఉంటుంది. అయితే ఆ పని చేయవలసింది పర్యావరణ మంత్రిత్వశాఖకాగా, ఆ శాఖ తన అభిప్రాయాలను ఎప్పటికప్పుడు ఒక నోట్ రూపంలో ప్రధానమంత్రి ముందు పెట్టి నిర్ణయం తీసుకునే బాధ్యత ప్రధాని మీదకు నెట్టేసింది.

1986 అక్టోబర్ నెలలో పర్యావరణ మంత్రిత్వశాఖ తన మొదటి నోట్ ప్రధానికి సమర్పించింది. వీలయినంత త్వరగా అనుమతి ఇచ్చేపని ముగించాలని తాము ప్రయత్నిస్తున్నామనీ అయితే 'రాష్ట్రప్రభుత్వాలు ఇచ్చిన సమాచారం అసమగ్రంగా, అసంతృప్తికరంగా ఉంది' అనింది. జీవరాశుల

విషయంలో 'వాటి సంఖ్యకు సంబంధించిన సమాచారం లేదు' అనింది. కాచ్‌మెంట్‌లో భూసార సంరక్షణ చేపట్టే కర్తవ్యానికి సంబంధించి 'ఎంత భూభాగం అత్యవసరంగా ఈ కర్తవ్యం చేపట్టవలసిన హీనస్థితిలో ఉందో తెలీద'నీ అనింది. వన్యమృగాల జనాభాలెక్కలు తీయడం కోసం సంబంధిత రాష్ట్రప్రభుత్వాలు జూలాజికల్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియాతోనూ వాటి పునరావాసం కోసం వైల్డ్‌లైఫ్ మేనేజ్‌మెంట్ ఇన్స్‌టిట్యూట్‌తోనూ చర్చలు జరుపుతున్నాయనింది. ఆ సంస్థలు తమ తమ సర్వేలు పూర్తి చేయడానికి రెండేళ్లు పడుతుందనింది. వృక్షసంపదకు సంబంధించిన సర్వేను బొటానికల్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియా 1985 డిసెంబర్‌లో మొదలు పెట్టిందనీ అది పూర్తి కావడానికి కూడా రెండుమూడేళ్లు పడుతుందనింది.

సారాంశంలో, 'కొన్ని పథకాలు రూపొందించడం జరిగింది, కొన్ని విషయాల అధ్యయనం మొదలయింది, కొంత కార్యాచరణ ప్రారంభమయింది. అయితే పైన చెప్పిన విషయాలు దృష్టిలో పెట్టుకుంటే ఇంకా జరగవలసింది చాలా ఉందని అర్థం అవుతుంది. నిజానికి పర్యావరణ, అటవీ మంత్రిత్వశాఖ అభిప్రాయంలో ఇప్పటికి జరిగింది కొంచెమే. చాలా విషయాలు ఇప్పటికింకా ప్రాథమిక దశలో ఉన్నాయి' అని తేల్చి చెప్పింది.

ఆశ్చర్యకరమైన విషయమేమిటంటే పర్యావరణ సంబంధమైన చర్యలు ఇంతటి ప్రాథమిక దశలో ఉన్నప్పుడు పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి ఇచ్చేది లేదని చెప్పవలసిందిపోయి, 'ప్రభుత్వం ముందు రెండు ప్రత్యామ్నాయాలున్నాయి' అని పర్యావరణ, అటవీ మంత్రిత్వశాఖ అనింది. అన్ని అధ్యయనాలు, జనాభా లెక్కలు, సర్వేలు పూర్తి చేసి కాచ్‌మెంట్ ఏరియాట్రీట్‌మెంట్‌కు, పునరటవీకరణకు, నిర్వాసితుల పునరావాసానికి, జీవజాతుల తరలింపుకు సంబంధించి వివరమైన ప్రణాళికలు రూపొందించి, వాటి అమలుకు సంబంధించిన బాధ్యతలు స్పష్టంగా కేటాయించిన తరువాతే పర్యావరణ అనుమతి ఇవ్వడం ఒక ప్రత్యామ్నాయం. ఇట్లాగయితే అనుమతిని కనీసం మూడు సంవత్సరాలు వాయిదా వేయవలసి ఉంటుంది.

రెండవది, ఏమేం చేయాలనే విషయంలో తగు ఆదేశాలిచ్చి, షరతులు విధించి దానిని పర్యవేక్షించే వ్యవస్థను నెలకొల్పి అనుమతి ఇప్పుడే ఇచ్చేయడం.

ఈ రెండు ప్రత్యామ్నాయాలను సూచించి ఊరుకోకుండా, 'అనుమతిని మూడేళ్లు వాయిదా వేయడాన్ని వ్యతిరేకించే వాదనకే తర్కబలం ఉంది' అనింది.

అప్పటి నుండి ఒక సంవత్సరం పాటు పర్యావరణం, అటవీ సంరక్షణ, నీటి వనరుల శాఖలు సర్దార్ సరోవర్ ప్రాజెక్టుకు సంబంధించిన పర్యావరణ పార్శ్వాన్ని గురించి ఎప్పుడు మాట్లాడినా, ఇంకా పనేమీ జరగలేదనీ, ఎంతలేదన్నా రెండు మూడేళ్లు పడుతుందనీ, అయితే ప్రాజెక్టును ఇంకా ఆలస్యం చేయడం ఉచితం కాదు కాబట్టి అన్ని పనులూ చేసేదాకా అనుమతి ఆపడం కంటే అనుమతి ఇచ్చేసి ప్రాజెక్టు నిర్మాణమూ పర్యావరణ పరిరక్షణా సమాంతరంగా పూర్తి చేయమని షరతు పెట్టడం మంచిదని అంటూ వచ్చాయి. చేయకపోతే ఇచ్చిన అనుమతిని వెనక్కి తీసుకోడంగానీ కట్టిన ప్రాజెక్టును కూల్చేయడంగానీ జరిగేపని కాదు కాబట్టి ఈ 'షరతు' అనే దానికి అర్థమేమీ లేదు. అనుమతి ఇచ్చేసి, పర్యావరణ పరిరక్షణ జరుగుతుందని ఆశపెట్టుకోవడమే ఈ 'ప్రత్యామ్నాయానికి' అర్థం.

చివరికి ఈ ప్రత్యామ్నాయమే గెలిచింది. పరిస్థితిలో ఏ మార్పూ చేయకుండానే 1987 జూన్ 24న ప్రధానమంత్రి ప్రాజెక్టుకు పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి ఇచ్చేశారు.

'ఈ అనుమతి చట్టం కళ్లల్లో అనుమతే కాదు' అని జస్టిస్ భరూచా నిక్కచ్చిగా అన్నారు. ప్రాజెక్టుకు పర్యావరణం పైన ఉండగల ప్రభావాన్ని గురించి సమాచారం సమగ్రంగా సేకరించి దానిని మదింపు వేసి ఉండాలి. అయినప్పటికీ ప్రాజెక్టును చేపట్టవచ్చునన్న నిర్ణయానికి వచ్చి ఉండాలి. పర్యావరణ పరిరక్షణకు చేపట్టే చర్యలను రూపొందించి వాటి ఖర్చును అంచనా వేసి ఉండాలి. ఇవన్నీ జరిగిన తరువాత ఇచ్చిన అనుమతే అనుమతిగానీ ప్రాథమిక సమాచారం సహితం ఇంకా సేకరించని స్థితిలో ఇచ్చిన అనుమతి అనుమతే కాదని ఆయన అన్నారు.

మెజారిటీ జడ్జిలిద్దరు మాత్రం అనేక ప్రభుత్వశాఖల అధికారులు తమ నైపుణ్యాన్నంతా వెచ్చించి అనుమతి ఇవ్వడం సబబేనని నిర్ధయించారు కాబట్టి ఈ అనుమతి అనాలోచితంగా ఇచ్చినట్టు భావించలేమన్నారు. నిజానికి వారి తీర్పులో చాలా చోట్ల ఉన్నతస్థాయి అధికార్ల హోదాలను (చీఫ్ ఇంజనీర్, ప్రిన్సిపల్ అడ్వైజర్ వగైరాలు) చాలా మురిపెంగా ప్రస్తావించి అంతటివారు పర్యవేక్షిస్తుండగా ఇంక సమస్య ఏముంది అనే పద్ధతిలో సంతృప్తి వ్యక్తం చేయడం కనిపిస్తుంది. ఒక మున్సిఫ్ మేజిస్ట్రేటు కోర్టులో సాక్ష్యం ఇయ్యడానికి వచ్చిన రాష్ట్ర చీఫ్‌సెక్రెటరీని చూసి మేజిస్ట్రేటు కొంచెం తబ్బిబ్బయి తన వివేచనాశక్తిని పక్కన పెడితే అర్థం చేసుకోచ్చునేమోగానీ సుప్రీంకోర్టు చీఫ్‌జస్టిస్ అదే వైఖరి ప్రదర్శిస్తే ఏమనుకోవాలి? నిర్ణయం తీసుకున్నవారి హోదా ముఖ్యం కాదు, వారు ఆ నిర్ణయానికి అవసరమైన సమాచారాన్నంతా లెక్కలోకి తీసుకున్నారాలేదా, ఆ సమాచారాన్ని అర్థం చేసుకోవడంలో కనీస హేతుబద్ధత ప్రదర్శించారా లేదా అన్నది న్యాయస్థానాలు చూడవలసిన విషయం అని సుప్రీంకోర్టు న్యాయమూర్తులకు ఇంకా నేర్పించవలసిన అవసరం ఉన్నట్టుంది.

1978లో నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్ ఇచ్చిన అవార్డులో లేని హక్కేదీ ఎవరూ అడగడానికి వీలులేదు, ప్రభుత్వమూ ప్రపంచబ్యాంకూ తిరస్కరించిన నిపుణుల అభిప్రాయాలకు విలువ లేదు, పెద్ద పెద్ద హోదాలున్న అధికార్ల పర్యవేక్షణకు పర్యావరణ పరిరక్షణను వదిలేసి ఏ సమాచారమూ లేకుండానే 1987లో ప్రాజెక్టుకు ప్రధానమంత్రి ఇచ్చిన పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి సక్రమమయినదే, దానిని ఇన్నేళ్ల తరువాత తిరగదోడడానికి వీలు లేదు అన్న చీఫ్ జస్టిస్ ఆనంద్, జస్టిస్ కిర్పాల్ అభిప్రాయాలు చూశాం.

నిర్వాసితులకు న్యాయం చేసినా బాగుండేది

ఇంక వాళ్లు నిర్వాసితుల పునరావాసాన్ని గురించి ఏమన్నారో చూద్దాం. నిజానికి, నిర్వాసితుల పునరావాసం 1978 నాటి ట్రిబ్యునల్ అవార్డుకు లోబడి జరిగిందా లేదా అన్న ఒక్క విషయాన్ని చూడడానికి మాత్రమే ఈ కేసు విచారణ చేపట్టామనీ లేకపోతే ఈ కేసులో వినడానికేమీ లేదనీ వారు అన్నారు. ఆ ఒక్కపనయినా సరిగ్గా చేసి ఉంటే ఇతర విషయాలలో జడ్జిలిద్దరినీ క్షమించి ఉండవచ్చునేమోగానీ ఆ పని కూడా సరిగ్గా చేయలేదు.

నిజానికి ప్రాజెక్టు నిర్వాసితులకు పునరావాసం కల్పించాలని చెప్పే చట్టమేదీ భారతదేశంలో లేదు. స్థిరాస్తులకు నష్టపరిహారం మాత్రమే చట్టంలో ఉంది. అదృష్టంకొద్దీ నిర్వాసితులందరికీ పునరావాసం కల్పించాలని నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునలే తన 1987నాటి అవార్డులో చెప్పింది కాబట్టి సరిపోయిందిగానీ లేకపోతే సుప్రీంకోర్టు పునరావాసం గురించి చర్చ చేసేదే కాదేమో. నిర్వాసితుల పునరావాసం సరిగ్గా జరిగిందా లేదా అన్న విషయం పట్ల మాకు ఆదుర్దా ఉంది కాబట్టి అందుకోసం ఈ కేసు విచారిస్తున్నామని జడ్జీలు అన్నప్పటికీ అది ట్రిబ్యునల్ చలవే తప్ప వారిది కాదు.

ప్రాజెక్టు నిర్మాణంలో ఒక్కొక్క దశలోనూ అప్పటివరకు నిర్వాసితులయిన వారికి పునరావాసం సంపూర్ణంగా కల్పించిన తరువాతే ఆ తరువాతి దశకు పోవాలని ఆదేశించమని ఎన్‌బిఏ సుప్రీంకోర్టును కోరింది. లేకపోయినట్టయితే ప్రాజెక్టు పూర్తయ్యాక కూడా పునరావాసం కాగితాల మీదనే ఉండిపోయే ప్రమాదం ఉంటుంది. జస్టిస్ భరూచా తన అసమ్మతి తీర్పులో అటువంటి కచ్చితమైన ఆదేశం ఇచ్చారు. డ్యాం ఎత్తు మరొక అయిదు మీటర్లు పెంచితే ఎవరెవరు నిర్వాసితులవుతారో వారందరి పునరావాసం సంతృప్తిగా జరిగిందని మూడు రాష్ట్రాల ఫిర్యాదుల పరిష్కార యంత్రాంగాలు (జిఆర్‌ఏ) ధృవీకరించిన తరువాతే ఆ అయిదు మీటర్లు పెంచడానికి అనుమతి ఇవ్వాలి. ప్రాజెక్టు నిర్మాణం పూర్తయ్యే వరకు ప్రతీ అయిదుమీటర్ల పెంపుదలకూ ఈ విధంగా అనుమతి తీసుకోవాలి. (ప్రాజెక్టుకు కేంద్ర ప్రభుత్వం ఇచ్చిన పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతే చెల్లదని జస్టిస్ భరూచా అన్నారని చూశాం. అందువల్ల ఆయన ప్రాజెక్టు నిర్మాణమే ఆపేసి తిరిగి పర్యావరణ సంబంధమైన అనుమతి ఇచ్చేదీ లేనిదీ సక్రమంగా పరిశీలించమన్నాడు. ఒకవేళ అనుమతి ఇచ్చినట్టయితే పునరావాసానికి సంబంధించి పై నియమం పాటించమన్నాడు).

జస్టిస్ భరూచా ప్రస్తావించిన ఫిర్యాదుల పరిష్కార యంత్రాంగం (జిఆర్‌ఏ) ప్రభుత్వ యంత్రాంగం కాదు. అది ప్రభుత్వ సహాయ పునరావాస యంత్రాంగు పైన ప్రజలు చేసే ఫిర్యాదులను పరిష్కరించడానికి సుప్రీంకోర్టు ఒక మధ్యంతర ఉత్తర్వు ద్వారా నెలకొల్పిన యంత్రాంగం. మూడు రాష్ట్రాలలోనూ ముగ్గురు రిటైర్డు హైకోర్టు/సుప్రీంకోర్టు జడ్జిల ఆధ్వర్యంలో ఈ జిఆర్‌ఏలు అప్పటికే ఏర్పడి ఉన్నాయి.

మెజారిటీ జడ్జిలు మాత్రం ఒక్కొక్క దశలోనూ పునరావాసం పూర్తయితేనే తరువాతి దశ నిర్మాణం చేపట్టవచ్చునన్న ఆదేశానికి కచ్చితమైన రూపం ఇవ్వలేదు, ఆదేశం ఇచ్చినమేరకు దాని అమలు పర్యవేక్షణ ప్రభుత్వ యంత్రాంగం చేతిలోనే పెట్టడం తప్పనుకోనూ లేదు. ప్రాజెక్ట నిర్మాణం, పునరావాసం సమాంతరంగా సాగాలన్నారు. పునరావాసం జరిగిందని ప్రభుత్వ అధికార్లతో కూడిన సహాయపునరావాస ఉపసంఘం ఎప్పటికప్పుడు ధృవీకరించినట్టయితేనే ప్రాజెక్ట నిర్మాణం కొనసాగించాలన్నారు. ఈ ఉపసంఘం సుప్రీంకోర్టు అప్పటికే నెలకొల్పిన జిఆర్‌ఏలను సంప్రదించాలన్నారు.

సహాయపునరావాస ఉపసంఘం తన ధృవీకరణను ఏ ప్రాతిపదికపైన ఇవ్వాలో ఇందులో చెప్పలేదు. అంతా ప్రభుత్వ అధికారులే కాబట్టి, పునరావాసానికి కావల్సినభూమి సేకరించడానికి ప్రభుత్వం కేవలం నోటీసు జారీ చేసినా అదే చాలునని చెప్పి పునరావాసం జరుగుతున్నట్టు ధృవీకరణ ఇచ్చేయొచ్చు. సుప్రీంకోర్టు నియమించిన స్వతంత్రమైన జిఆర్‌ఏకి ఇందులో నిర్ణాయకపాత్ర ఇచ్చి ఉంటే కొంత మెరుగుగా ఉండేదేమో. కానీ వారిని 'సంప్రదించాలని' మాత్రమే అన్నారు. వారి సమ్మతి తీసుకోవాలని అనలేదు.

నిర్వాసితులకు పునరావాసం దొరుకుతుందా లేదా అన్న విషయాల్ని ఈ విధంగా సంశయంలో పెట్టడమే కాకుండా, పునరావాసం స్వభావాన్ని కొంచెం ఉదారంగా వ్యాఖ్యానించమంటే కూడా సుప్రీంకోర్టు ఒప్పుకోలేదు. ఒక గూడెంకు చెందిన నిర్వాసితులకు ఒకే చోట పునరావాసం కల్పించాలని అడిగితే 'నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్ అవార్డులో ఈ విధంగా చెప్పలేదు కాబట్టి ఆ విధంగా కల్పించాలని మేము ఆదేశించలేం' అన్నారు. ఒకే చోట పునరావాసం కల్పించాలని అడగడానికొక సహేతుకమైన కారణం ఉంది. ఆదివాసులు తమకంటే ఆర్థికంగా రాజకీయంగా బలవంతులయిన 'నాగరికుల'తో తలపడవలసి వచ్చినప్పుడు, ఆ దాడిని ఎదుర్కోవడానికి ఆదివాసీ

తెగ సంబంధాలు కల్పించే కట్టడి, ఐకమత్యం, సమష్టిబలం చాలా ఉపయోగపడతాయనేది తెలిసిన విషయమే. వారి సమాజాన్ని ముక్కలు చెక్కలు చేసి 'నాగరిక' సమాజంలో పడేస్తే వారు తట్టుకోవడం కష్టం.

రిజర్వాయర్ వల్ల నిర్వాసితులయ్యేవారి లాగే కాలవల కోసం భూములు సేకరించడం వల్ల నిర్వాసితులయ్యేవారు కూడా రేపు ఉండబోతారు. వారికి కూడా వీరికిచ్చినట్టే పునరావాసం ఇవ్వాలనీ కేవలం స్థిరాస్తులున్నవారికిచ్చే నష్టపరిహారంతో సరిపెట్టకూడదనీ ఎన్‌బిఏ వాదించింది. కానీ సుప్రీంకోర్టు ఒప్పుకోలేదు. దీనికి రెండు కారణాలు చెప్పింది. రెండూ విచిత్రమైనవే.

కాలవ కింద కొంత భూమి పోయినా మిగిలిన భూమికి కాలవ నీళ్లు వస్తాయి కాబట్టి వారు కూడా ప్రాజెక్టు లబ్ధిదారుల కోవలోకి వస్తారనీ అందువల్ల వారిని రిజర్వాయర్ నిర్వాసితులతో సమానంగా చూడకూడదనేది ఒక కారణం. కాలవ కింద భూములు కోల్పోయే ప్రతీఒక్కరికీ ఇంకా భూమి మిగిలి ఉంటుందనిగానీ ఆ భూమికి కాలవ నీళ్లు వస్తాయనిగానీ కోర్టుకు ఎవరు చెప్పారో! అటువంటి సమాచారమేదీ తన ముందు లేకుండానే సుప్రీంకోర్టు ఈ నిర్ణయానికి వచ్చేసింది.

రెండవ కారణాన్ని ఇప్పటికే చూసి ఉన్నాం. నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్ రిజర్వాయర్ నిర్వాసితులకు పునరావాసం ఇమ్మనిందే తప్ప కాలవల కింద భూములు కోల్పోయిన వాళ్లకు కూడా ఇమ్మని చెప్పలేదు. ట్రిబ్యునల్ తీర్పుకు సుప్రీంకోర్టుతో సహా అందరూ కట్టుబడి ఉండక తప్పదు కాబట్టి ఈ అభ్యర్థనకు కోర్టు అంగీకరించజాలదు.

ఇది కేవలం తప్పుడు అభిప్రాయమే కాదు, హాస్యాస్పదమైనదని కూడా మొదట్లోనే అన్నాం. దేశంలోని ప్రతి కోర్టుపైనా, ప్రతి ట్రిబ్యునల్ పైనా సుప్రీంకోర్టుకు అజమాయిషీ ఉంది. ఆ అధికారాన్ని సుప్రీంకోర్టుకు ఇచ్చే ఆర్టికల్ 136 రాజ్యాంగ మౌలిక స్వరూపంలో భాగమని సుప్రీంకోర్టే అనింది. ఏ కోర్టు లేక ట్రిబ్యునల్ తీర్పుతో సుప్రీంకోర్టు ఏ మేరకు జోక్యం చేసుకుంటుందనే విషయంలో తేడాలు ఉంటే ఉండవచ్చునుగాక. అయితే నర్మదా జలవివాదాల ట్రిబ్యునల్ నిర్వాసితులలో ఒక వర్గానికిచ్చిన హక్కును ఇంకొక వర్గానికి ఇయ్యనప్పుడు 'మేము కూడా ఏమీ చేయలేం' అని సుప్రీంకోర్టు అనడానికి వీలు లేదు. అటువంటి వివక్ష ఆర్టికల్ 14కు విరుద్ధమని ప్రకటించి తక్కినవారికి కూడా అదే హక్కును సుప్రీంకోర్టు కల్పించాలి.

న్యాయశాస్త్రంలో ఇంతటి ప్రాథమిక పాఠాలు మాబోటి వారి చేత చెప్పించుకునే అవసరం చీఫ్ జస్టిస్ ఆనంద్ వంటి న్యాయశాస్త్రకోవిదులకు ఉందని మేము అనుకోవడం లేదు. అందువల్ల ఇక్కడున్నది న్యాయశాస్త్ర సంబంధమైన అజ్ఞానం కాదనీ న్యాయశాస్త్రంతో నిమిత్తం లేని భావాల ప్రేరణ ఇక్కడ పని చేస్తున్నదనీ అనుకోవలసి ఉంటుంది. దీని మూలం గ్లోబలైజేషన్ పట్ల మనదేశంలోని 'శిష్ట' వర్గాలలో ఉన్న ఆకర్షణ. 'అభివృద్ధి' అని దేనినయితే గ్లోబలైజేషన్ పేర్కొంటుందో అదిప్పుడందరికీ కావాలి. వేగంగా కావాలి. దానికి సిద్ధాంతాలు, ఆదర్శాలు, 'సెంటిమెంట్లు' ఏవీ అడ్డం రాకూడదు. రాజ్యాంగం కూడా అడ్డం రాకూడదు. అడ్డమొస్తే దానిని తప్పించుకోవడానికి అడ్డదార్లు వెతుక్కుంటారు. ఈ తీర్పు దానికొక నిదర్శనం.

పెద్ద డ్యాంలకు స్తోత్రపాఠం

'అభివృద్ధి' పట్ల ఉన్న ఉత్సాహంతో సుప్రీంకోర్టు పెద్ద డ్యాంలను పొగుడుతూ ఈ తీర్పులో పొందుపరచిన స్తోత్రపాఠం అందరినీ ఆశ్చర్యపరిచింది. అప్పుడెప్పుడో జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ

ప్రాజెక్టులను ఆధునిక దేవాలయాలు అన్నాడని విన్నాం. అప్పట్లో అందరి అభిప్రాయమూ అదే కాబట్టి ఆయనను తప్పు పట్టలేకపోవచ్చు. కానీ గడచిన నలభై సంవత్సరాలలో ఆ రకమైన అభిప్రాయాల మీద చాలా చర్చ జరిగింది. పెద్ద డ్యాంల వల్ల అనుకున్నంత ప్రయోజనం లేదనీ అనుకోని నష్టాలు చాలా ఉన్నాయనీ ఇప్పుడందరూ గుర్తిస్తున్నారు. డ్యాంలు ఇంక కట్టనే వద్దనే వాళ్లు కొందరే ఉండవచ్చునుగానీ, మంచినీ చెడునూ సమగ్రంగా అంచనా వేసుకొని తగిన రీతిలో ప్రాజెక్టుల రూపకల్పన చేయాలన్న గుర్తింపు మాత్రం సార్వజనీనంగానే వచ్చింది. ఈ నలభై ఏళ్ల సంవాదం సాధరణ దినపత్రికల పాఠకులకు సహితం ఎంతో కొంత తెలుసు. సుప్రీంకోర్టు న్యాయమూర్తులకు మాత్రమే అదేమీ తెలియనట్టుంది. కనీసం చీఫ్‌జస్టిస్ ఆనంద్, జస్టిస్ కిర్పాల్‌లకు తెలియదన్నది స్పష్టమే. వారు తమ అజ్ఞానాన్ని బయటపెట్టుకుంటూ 'ఆధునిక దేవాలయాల' పరిభాషను మరొకసారి గుర్తుచేశారు.

ఎన్‌బిఏకీ వారి తరపు న్యాయవాదులకూ కోపం తెప్పించిన విషయమేమిటంటే, వాదన జరుగుతున్న సమయంలో పెద్ద ప్రాజెక్టులు, వాటి వల్ల జరిగే నష్టాలు, పర్యావరణ పునరావాస సమస్యల గురించి వారు ఎప్పుడు మాట్లాడే ప్రయత్నం చేసినా జడ్జిలు వారి నోరుమూయించేశారని. 'అవన్నీ వద్దు, ఈ కేసు గురించి మాట్లాడు' అన్నారు వారితో. చివరికి తీర్పు మాత్రం పెద్ద డ్యాంలను వెనకేసుకొస్తూ చాలా రాశారు.

'భారతదేశంలో అనేక నదీజలాల ప్రాజెక్టులను చేపట్టడం జరిగింది. ఒక డ్యాం నిర్మాణం వల్ల పర్యావరణానికి హాని జరిగిన ఒక్క ఉదంతం కూడా పిటిషనర్ మా దృష్టికి తేలేదు. వాస్తవమేమిటంటే, పర్యావరణం నిజానికి మెరుగుపడింది' అన్నారు జడ్జిలు. హాని ఎక్కువ జరిగిన ఉదంతాల గురించి మాట్లాడనివ్వలేదు కాబట్టి పిటిషనర్ ఒక్కటి కూడా ఉదహరించలేదు. కాగా పర్యావరణం నిజానికి మెరుగుపడిందన్న విషయం కోర్టు దృష్టికి ఎవరు తీసుకొచ్చారు? ఎవరూ తీసుకురాలేదు. అది జడ్జిల అభిప్రాయమే. అభిప్రాయం కూడా కాదు, అది వాళ్లు నమ్మదలచుకున్న విషయం.

పెరియార్ డ్యాం వల్ల తమిళనాడులోని మదురై జిల్లాలో క్షామాలు మటుమాయం కాలేదా? అన్నారు. కర్నాటకలోని కృష్ణరాజసాగర్ డ్యాం వల్ల వన్యమృగాలు తిరిగే చిట్టడవిగా ఉన్న మాండ్య జిల్లా సస్యశ్యామలంగా మారలేదా? అన్నారు. లేదని ఎవరూ అనలేదు, అనరు. ఎటొచ్చీ దీనికి అయిన ఖర్చెంత అనేది ప్రశ్న. పర్యావరణానికి, తత్ఫలితంగా మనుషుల జీవితాలకు జరిగిన హానిని ఖర్చులో లెక్కపెట్టవద్దా అనేది ప్రశ్న. నిర్వాసితులైన ప్రజలు కోల్పోయిన జీవనాన్నీ ఆదాయాన్నీ ఖర్చులో లెక్కపెట్టవద్దా అన్నది ప్రశ్న. అవన్నీ ఖర్చులో భాగంగా లెక్కగట్టేటట్టయితే అవే నదీ జలాలను అంతకంటే తక్కువ ఖర్చుతో వినియోగించుకునే ప్రత్యామ్నాయాలను అన్వేషించడం సామాజికంగా తక్కువ నష్టకరమవుతుందికదా అనేది ప్రశ్న. పెద్ద డ్యాంలను విమర్శించేవాళ్లు వాటి వల్ల నీళ్లు రావనీ పంటలు పండవనీ అనడం లేదు. వాటి అసలైన ఖర్చుకూ పైకి లెక్కపెట్టే ఖర్చుకూ చాలా తేడా ఉందనీ అసలయిన ఖర్చు లెక్కలోకి తీసుకుంటే అవేమంత ప్రయోజనకరమైనవికావనీ అదే నది నీటిని వేరే రూపాలలో సాగుకోసం వాడుకోవడం ఎక్కువ ప్రయోజనకరమనీ అంటున్నారు.

ఈ అభిప్రాయం సత్యమా కాదా అన్న విషయం ఈ కేసులో చర్చకు రాలేదు. జడ్జిలు అనుమతించలేదు కాబట్టి రాలేదు. కానీ వారు మాత్రం ఈ అభిప్రాయం మీద తీర్పు చెప్పేశారు. ఒక్క పర్యావరణం గురించే కాదు, మొత్తంగా 'అభివృద్ధి' అనే ప్రక్రియ గురించి సుప్రీంకోర్టు ఒక కచ్చితమైన అభిప్రాయాన్ని- ఏ చర్చా తన ఎదుట జరగకుండానే- ప్రకటించేసింది. ఆదివాసులు,

వెనుకబడిన ప్రాంతాల ప్రజలు శాస్త్ర సాంకేతిక జ్ఞానం వల్ల ప్రయోజనం పొందకుండా ఉండిపోవడం అన్యాయమనింది. వాళ్ల కృషి వల్లగానీ పరిస్థితుల వత్తిడి వల్లగానీ వేరే ఎక్కడయినా పచ్చని జీవితాన్ని వెతుక్కోవడం మంచిది కాదా? అనింది. పరిస్థితుల ఒత్తిడి వల్ల నిర్వాసితులయిన వారికి వేరే ఎక్కడయినా పచ్చని జీవితం దొరుకుతుందన్న భరోసా మన సమాజంలో ఎంత ఉంది అన్న ప్రశ్న జడ్జిలు వేసుకోలేదు, వాదిగానీ ప్రతివాదిగానీ కేసు విచారణలో దానిని చర్చించలేదు.

ఏ అభివృద్ధీరాని గ్రామాల కంటే భాక్రానంగల్, నాగార్జునసాగర్, తెహ్రీడ్యాంలు, భిలాయి, టాటానగర్ స్టీల్‌ప్లాంట్ల సమీపంలోని గ్రామాలలో నివసిస్తున్న ప్రజల జీవితాలు మెరుగ్గా ఉన్నాయని కూడా జడ్జిలు ప్రకటించారు. దీనికీ ఏ ఆధారమూ లేదు. ఊరికే వాళ్లకు తోచిన ప్రాజెక్టుల పేర్లు టకటకా ఏకరువు పెట్టారు తప్ప వీటి గురించి ఏ పరిశోధనా వారి ముందు లేదు. నిర్దిష్టంగా పరిశోధన జరిపితే ప్రతీ అభివృద్ధి కేంద్రంలోనూ జీవితాలు బాగుపడిన వారూ కనిపిస్తారు, నాశనమైనవారూ కనిపిస్తారు. ఏ వృత్తులవారు, ఏ కులాల వారు, ఏరకమైన సామాజిక ఆర్థిక జీవితరంగానికి చెందిన వారు ప్రయోజనం పొందారు, ఎవరు నష్టపోయారు అని విశ్లేషించుకుంటే అభివృద్ధికి ఉండే సామాజిక పర్యవసానాలు స్పష్టంగా అర్థం అవుతాయి. అభివృద్ధి వల్ల అంతా నష్టమే జరుగుతుందని ఎవరో అంటున్నట్టు ఊహించుకొని అంతా మేలే జరుగుతుందని ఏ సమాచారమూ ఏ పరిశోధనా లేకుండా దబాయించాలని చూశారు సుప్రీంకోర్టు న్యాయమూర్తులు. ఒక పదవతరగతి విద్యార్థి అభివృద్ధి అనే టాపిక్ మీద ఈ రకమైన వ్యాసం రాస్తే బిగ్రేడ్ రావడం కూడా కష్టం.

పర్యవేక్షక సంస్థకు సైతం అంగీకరించలేదు

చివరిగా ఒక విషయం చూసి ముగిద్దాం. పర్యావరణం, పునరావాసాలకు సంబంధించిన కచ్చితమైన ప్రమాణాలు నిర్దేశించి, ప్రాజెక్టు నిర్మాణానికి సంబంధించిన ఒక్కొక్క దశలోనూ ఆ ప్రమాణాన్ని పరిపూర్తి చేసిన తరువాతే తరువాతి దశకు అనుమతి లభించేటట్టు ఆదేశించమని ఎన్‌బిఏ సుప్రీంకోర్టును కోరిందనీ, 'అసమ్మతి తీర్పు' ఇచ్చిన జస్టిస్ భరూచా దీనికి అంగీకరించారుగానీ మెజారిటీ జడ్జిలు ఒప్పుకోలేదనీ చూశాం. పోనీ కనీసం ప్రాజెక్టు నిర్వహణను మొత్తంగా పర్యవేక్షించి హామీలు అమలయ్యేటట్టు చూడడానికి ఒక స్వతంత్ర పర్యవేక్షక వ్యవస్థను నియమించమని ఎన్‌బిఏ అడిగింది. దీని వలన పెద్దగా ప్రయోజనం ఉండదు. ఎందుకంటే ఒకవేళ హామీలు అమలు చేయకపోయినా ప్రాజెక్టును ఆపే అధికారంగానీ నిర్బంధంగా అమలు చేయించే అధికారంగానీ అటువంటి పర్యవేక్షక వ్యవస్థకు ఉండదు.

అయితే దీనికి కూడా మెజారిటీ జడ్జీలు అంగీకరించలేదు. దానికి వారు చెప్పిన కారణాన్ని ఉటంకించడం అవసరం. 'సమాజంలో చాలామందికి మేలు చేసే జాతీయప్రాముఖ్యం గల ప్రాజెక్టు గురించి కేంద్రప్రభుత్వంగానీ రాష్ట్రప్రభుత్వంగానీ అత్యున్నత స్థాయిలో ఎటువంటి తొందరపాటు లేకుండా సమాలోచన జరిపినట్టయితేను, అందులోనూ ప్లానింగ్ కమిషన్ దానిని మదింపు వేసి దానికి ఆమోదం తెలిపినట్టయితేను కోర్టులు దానిని పర్యవేక్షించడంగానీ స్వతంత్రపర్యవేక్షక వ్యవస్థను నెలకొల్పడంగానీ అనవసరం. ప్రజాస్వామ్యంలో ప్రజల మేలు కోసం ఏ ప్రాజెక్టు చేపట్టాలో నిర్ణయించే అధికారం ఎన్నికయిన ప్రభుత్వానిది. ప్రాజెక్టులోగానీ ప్రాజెక్టు నిర్వహణలోగానీ కచ్చితంగా చట్టాన్ని అతిక్రమించే విషయమేదైనా ఉంటేనే కోర్టులు జోక్యం చేసుకుంటాయి' అన్నారు.

విధాన నిర్ణయాలు ప్రభుత్వం బదులు న్యాయస్థానాలు చేయాలని ఎవరూ అనరుగానీ ప్రభుత్వం

చేసే విధాన నిర్ణయాలపైన న్యాయస్థానాలకు ఉండే పర్యవేక్షక అధికారం ఇంతేనా? 'ఉన్నత స్థాయి' అధికారులు తీరికగా నిర్ణయం చేస్తే సరిపోతుందా? ప్లానింగ్ కమిషన్ వంటి 'ఉన్నతస్థాయి' సంస్థ ఆమోదిస్తే సరిపోతుందా? ఆమోదం ఏ విధంగా తెలిపారన్నది కాక ఎవరు తెలిపారన్నది ప్రమాణం అవుతుందా? ఆ నిర్ణయానికి సంబంధించిన సమాచారమంతటినీ లెక్కలోకి తీసుకున్నారా, అసందర్భమైన కారణాలేమైనా నిర్ణయాన్ని ప్రభావితం చేశాయా, నిర్ణయం తీసుకోవడంలో అహేతుకంగా వ్యవహరించారా అని చూసే అధికారం కోర్టులకుందని నిన్నమొన్నటి దాకా ఇదే సుప్రీంకోర్టు అనేక తీర్పులలో అనింది. ఇప్పుడు ఆ అభిప్రాయాన్ని తిరగదోడినట్టనుకోవాలా?

బహుశా 'అభివృద్ధి'కి కోర్టులు అడ్డం రాకుండా ఉండాలంటే ఈ సవరణ అవసరమని ఈ తీర్పు ఇచ్చిన న్యాయమూర్తులిద్దరూ భావించి ఉండవచ్చు. సుప్రీంకోర్టు, హైకోర్టులలోని న్యాయ మూర్తులలో చాలామంది ఈ రకమైన అభిప్రాయం వైపే మొగ్గుచూపుతున్నారని భావించడానికి ఆధారాలు కనిపిస్తున్నాయి. అందుకే ఈ తీర్పు ప్రాముఖ్యం న్యాయసిద్ధాంతానికి పరిమితమైనది కాదనుకుంటున్నాం. అది దేశరాజకీయాలకూ రాజకీయ ఆర్థిక భవితవ్యానికీ కూడా సంబంధించిన విషయం.

●